

Katarzyna Pyżewicz*

Wyniki badań archeologicznych na stanowisku 54 w Santocku, gm. Kłodawa – osadnictwo z epoki kamienia

Abstract

Pyżewicz K. 2013. Results of archaeological excavations at site 54 in Santocko, Kłodawa commune – settlement from the Stone Age. *Raport 8*, 145-161.

In 2007-2008 archaeological excavations were carried out at site 54 in Santocko (AZP 43-10/23), Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. The article presents briefly the history and methodology of the conducted archaeological investigations in the area. Also reported are the results of analyses of acquired sources related to the oldest traces of human presence at the site in the late Palaeolithic. The paper also includes a characteristic of the Mesolithic settlement episode. The article covers also the youngest phase of human activity represented by the explored burial ground of the Lusatian culture of the younger periods of the Bronze Age.

Keywords: Gorzów Plain, Late Palaeolithic, Mesolithic, Lusatian culture, younger periods of the Bronze Age, flint artifacts

Stanowisko Santocko 54 (AZP 43-10/23), gm. Kłodawa, woj. lubuskie – numer 124 na trasie planowanej drogi ekspresowej S-3 (Ryc. 1) – zlokalizowane jest na obszarze Równiny Gorzowskiej, będącej częścią makroregionu Pojezierza Południowopolskiego (Kondracki 2009, 79). W skali mikroregionalnej położone jest na wzniesieniu będącym płatem sandru, nieopodal zakola rzeki Marwica, na krawędzi rynny głajalnej wzmiankowanego ciek (Hidebrandt-Radke 2010, 11-14).

Odkryte zostało w ramach badań powierzchniowo-sondazowych przeprowadzonych przez Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, oddział w Poznaniu, wyprzedzających budowę planowanej drogi ekspresowej numer 3, biegnącej na odcinku Szczecin – Gorzów Wielkopolski przez tereny leśne.

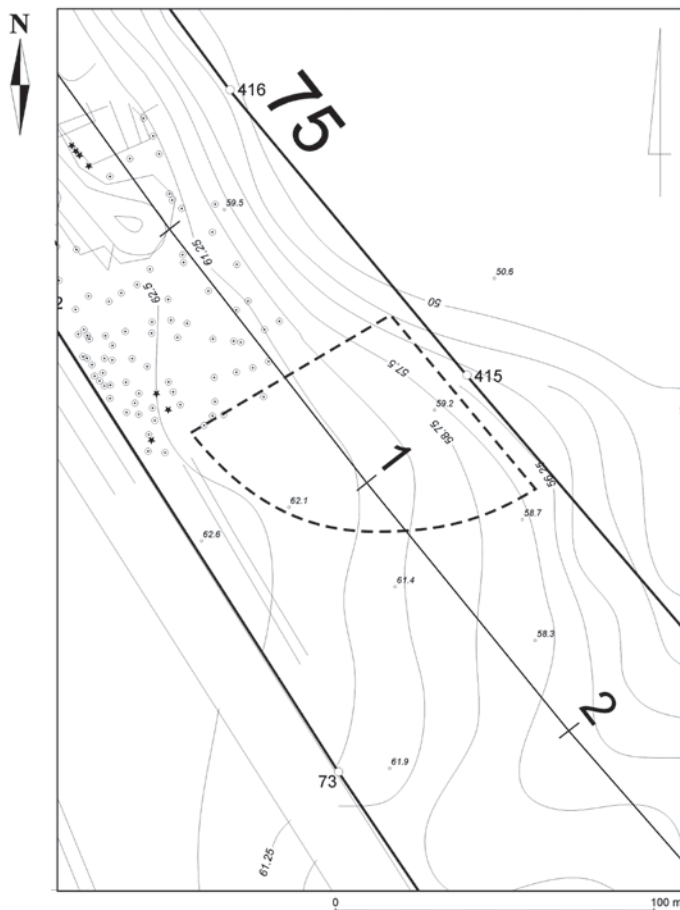
Badania archeologiczne mające charakter ratowniczy zostały przeprowadzone przez Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w ramach umowy z inwestorem – Generalną Dyrekcją Dróg Krajowych i Autostrad, Oddział w Szczecinie.

Prace archeologiczne trwały od 22 czerwca 2007 do 26 lutego 2008 roku. Badaniami terenowymi kierowała mgr Lucyna Leśniak, a następnie mgr Katarzyna Pyżewicz. W wykopaliskach uczestniczyli również studenci i absolwenci archeologii Instytutu Prahistorii UAM z Poznania (mgr Michał Rejchert, Piotr Rozbiegalski oraz Aleksandra Maron).

Prace badawcze przeprowadzono według zasad ogólnie przyjętych dla stanowisk eksplorowanych wykopaliskowo, w obrębie których rejestruje się nagromadzenia artefaktów krzemienych (Ryc. 2). Ze względu na specyfikę stanowiska eksploracja odbywała się w ramach 5 i 10 cm warstw mechanicznych ściąganych ręcznie wraz z sitowaniem sedymentu na sitach o 0,5 cm średnicy oczek. Obiekty nie wyróżniające się konsystencją na przekrojach poziomych wykopów oraz skupiska krzemieni eksplorowane były w ramach siatki metrowej, a w wyniku sitowania całego sedymentu możliwe było sporządzenie dokładnej planigrafii materiału zabytkowego.

W efekcie podjętych badań terenowych, na obszarze 51,33 ara, zarejestrowano ślady działalności ugrupowań

* Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, e-mail: kpyzewicz@gmail.com

Ryc. 1. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Mapa sytuacyjna stanowiska (opr. L. Żuk)

Fig. 1. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Situational map of the site (author: L. Żuk)

Objaśnienie znaków:

- Warstwie
- Granica inwestycji
- ▨ Zasięg stanowiska

ludzkich od okresu schyłkowego paleolitu aż po młodsze okresy epoki brązu (Ryc. 3). Umieszczenie poszczególnych wytworów w kontekście chronologiczno-kulturowym ograniczone zostało przez brak stratygrafii, działalność czynników podepozycyjnych oraz wielofazowy charakter stanowiska, dlatego też nie jest możliwym podanie szczegółowych danych liczbowych odnośnie wyróżnionych jednostek kulturowych.

Wśród zabytków najliczniej odnotowane zostały artefakty krzemienne wykonane z lokalnych odmian narzutowego krzemienia bałtyckiego. W sumie znaleziono 8806 tego rodzaju okazów (Ryc. 4-6), które odkryto głównie w obrębie dwóch rozległych skupisk (obiekt 38 i 40), zlokalizowanych we wschodniej części stanowiska. Można dodać, że materiały z nich pochodzące były silnie rozproszone na powierzchni przebadanego obszaru. Zabytki wykonane ze skał krzemionkowych zarejestrowano także w 37 obiektach, ich chronologię (na podstawie morfologii wytworów) wiąże się z epoką kamienia. Na przestrzeni około 4 arów zarejestrowano również pozostałości cmentarzyska kultury łużyckiej z młodszego okresu epoki brązu, z którym łączy się kolejnych 7 obiektów, tj. 6 grobów ciałopalnych oraz jedno skupisko ceramiki. W ich wypełniskach odnotowano 98 fragmentów naczyń ceramicznych, 691 ludzkich szczątków kostnych oraz 5 fragmentów kości

zwierzęcych. Chronologia pozostałych 21 nie została ustalona ze względu na brak materiału.

Na stanowisku zabytki występowały w wyróżnionych trzech podstawowych poziomach: humusie, warstwie żwirów i grubych piasków oraz frakcji gwałowej barwy pomarańczowej oraz znajdującej się poniżej warstwie założonej z drobno- i średnioziarnistych piasków koloru żółtego. Uformowanie osadów związane jest przede wszystkim z działalnością lądolodu w czasie fazy pomorskiej, natomiast w okresie późnego plejstocenu oraz holocenu na badanym terenie nie miały miejsca znaczące procesy depozycyjne, które odzwierciedlałyby się wyraźnie w stratygrafii stanowiska (Hidebrandt-Radke 2010, 14-20).

Wspomniane wyżej skupiska artefaktów krzemiennych (Ryc. 7, 8) były najciekawszymi wyeksplorowanymi materiałami zabytkowymi. Ze względu na procesy podepozycyjne stanowią one bardzo złożoną strukturę, będącą rezultatem nakładających się wielu epizodów osadniczych – od okresu schyłkowego paleolitu po epokę brązu. Dwa rozległe skupiska odznaczają się największym nasileniem liczbowym wytworów na nieco ponad jednym (obiekt 38) i około dwóch arach (obiekt 40). Na obszarach ich występowania (na ich obrzeżach) odnotowane zostały paleniska oraz inne obiekty.

Ryc. 2. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Stanowisko w trakcie badań wykopaliskowych. (fot. K. Pyżewicz)

Fig. 2. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Site during excavations (photo by K. Pyżewicz)

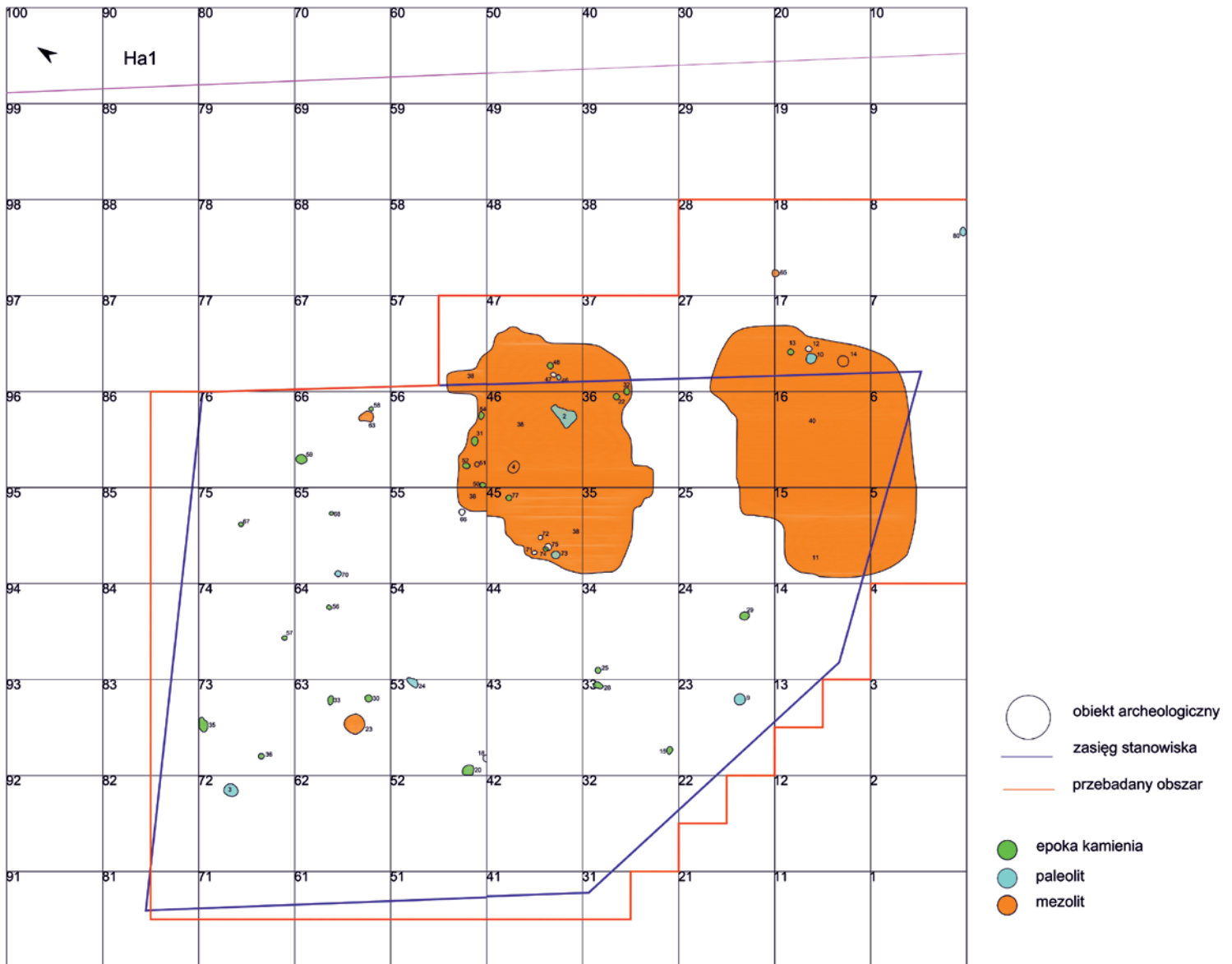

Najstarszy epizod związany z działalnością grup społecznych na obszarze stanowiska w Santocku wyznaczony jest przez artefakty schyłkowopaleolityczne – związane z technokompleksem z tylczakami. Analogiczne, rzadko odnotowywane, zespoły pochodzące z terenów zachodniego Niżu Polskiego, datuje się na okres od połowy Allerödu do połowy Dryasu III (Kobusiewicz 1999, 34). W grupie tej wyróżniono dwa tylczaki o lekko łukowatych tylcach, zatępionych stromym retuszem. Pierwsza z tych form (Ryc. 9:1) pod względem morfologii nawiązuje do klasycznych tylczaków typu Federmesser, zaliczanych do tzw. I kategorii łukowych form tylcowych wg S.K. Kozłowskiego. Zdaniem tego badacza okazy tego typu występują na obszarze Niżu Polskiego głównie w inwentarzach tarnowskich, stanowiących lokalną odmianę kultury Federmesser (Kozłowski 1987, 242, 244). Drugi z wyróżnionych na stanowisku w Santocku tylczaków (Ryc. 9:2) koresponduje pod względem swej krępej morfologii z zespołami witowskimi z obszaru środkowego dorzecza Wisły (Kozłowski 1987, 246, 249-250). Należy jednak zauważyć, że analogiczne formy notowane są również w inwentarzach łączonych z kulturą Federmesser (por. m.in. Kobusiewicz 1999, 72; tabl. VI:7-8; Vollbrecht 2005, 41 i nn). Do prezentowanej grupy zaliczono również charakterystyczne krótkie drapacze, tzw. tarnowiańskie (Ryc. 9:5, 6), (por. m.in. Kobusiewicz 1999, 32; Kozłowski, Kozłowski 1977, 176-182) oraz pojedyncze rylce i półtylczak (Ryc. 9:3). Dodatkowo występują tu pojedyncze rdzenie oraz debitaż (Ryc. 10). Na podstawie przeprowadzonych badań technologicznych tych okazów – głównie w nawiązaniu do wykonanych składek – można określić zespół cech charakterystycznych

zastosowanej technologii. Artefakty te odznaczają się amorficznością i masywnością, niezbyt zaawansowaną zaprawą wstępną ograniczającą się głównie do przygotowania pięty jednym lub kilkoma odbiciami, jedno-piętowością lub zmienioną orientacją oraz zastosowaniem zabiegu facetowania. Cechy morfologiczne okazów krzemienych identyfikowane z zastosowaniem techniki uderzenia bezpośredniego twardym tłukiem kamiennym: ostry kąt rdzeniowania, mocno wysklepione sęczki (często rozszczepione), duże piętki oraz wyraźnie zaznaczone skazy przysęczkowe odpowiadają technologii uznanej za charakterystyczną dla ugrupowań z tylczakami (por. m.in. Dmochowski 2003; Pelegrin 2000, 77-80; Valentin 2000, 26 i nn).

Zidentyfikowany zespół materiałów krzemienych, stanowiących pozostałości ugrupowań z tylczakami, stanowi nowy, dość ważny punkt uzupełniający mapę osadnictwa schyłkowopaleolitycznego zachodniej części Niżu Polskiego. Dotychczas, na podstawie przeprowadzonych badań archeologicznych, udało się wyróżnić dwie koncentracje stanowisk z tylczakami: pierwszą – znajdującą się w środkowym międzyrzeczu Odry i Warty oraz drugą – w okolicach Szczecina (por. Pyżewicz *et al.* 2008, 19-20; Sobkowiak-Tabaka 2011, 217-239; mapa 3). Natomiast pomiędzy nimi, oprócz pojedynczych znalezisk z Łęczyna, gm. Dobiegniew (Bagniewski 1997) i Łubianki, gm. Barlinek (Czarnecki 1970, 38), miejscowości położonej w niedalekiej odległości od stanowiska w Santocku, nie notowano dotąd śladów związanych z ugrupowaniami z tylczakami.

Za kolejny ślad epizodu schyłkowopaleolitycznego, słabo zaznaczony w materiale zabytkowym, należy uznać pozostałości związane z ugrupowaniami

Ryc. 3. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Mapa rozkładu przestrzennego obiektów datowanych na epokę kamienia (opr. M. Rejchert)

Fig. 3. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Map of the spatial distribution of features dated to the Stone Age (author M. Rejchert)

świderskimi. Ich osadnictwo na obszarze zachodniego Niżu Polskiego przypada na Dryas III i wczesny Preboreal (Kobusiewicz 1999, 49; Schild *et al.* 1999). Taką afiliację kulturową mogą poświadczać pojedyncze formy rdzeniowe (Ryc. 9:14), wiórowe (Ryc. 9:9-12), techniczne oraz narzędziowe odznaczające się specyficznymi cechami technologicznymi, świadczącymi o zastosowaniu przy produkcji wiórów techniki uderzenia miękkim tłukiem kamiennym. Produkty debitażu wyróżniają się oznakami dwupiętowości, smukłością i relatywną regularnością, punktowością/liniowością piętek, śladami silnego prawcowania, obecnością wargi, słabo wysklepionym sęczkiem oraz ostrym

kątem rdzeniowania (Pelegrin 2000; 2006). Rdzenie, z których pozyskiwany był analogiczny półsurowiec, odznaczają się występowaniem dwóch przygotowanych pięć, ostrym kątem pomiędzy odłupnięciem a platformą, silną zaprawą boków oraz tyłu, w tym rejestrowanym grzebieniściem (por. m.in. Dziewanowski 2006; Migal 2007, 191-197).

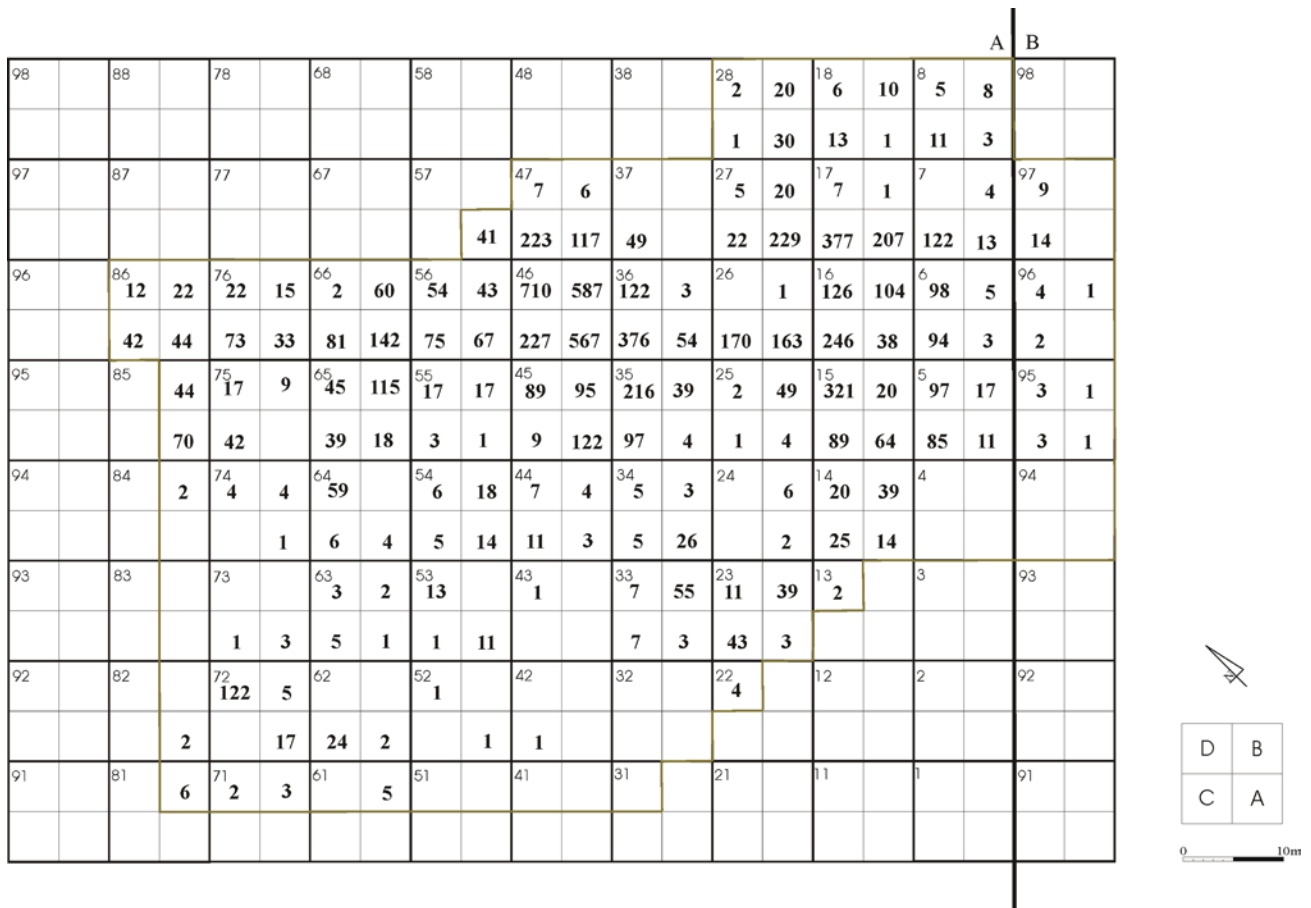
Inwentarze krzemienne łączone z kulturą świderską są dość licznie notowane na terenie zachodniego Niżu Polski (m.in. Kobusiewicz 1999; Sobkowiak-Tabaka 2011, 281-323; mapa 6). Jednakże, jak do tej pory, nie są znane publikacje odnoszące się do osadnictwa opisywanych ugrupowań na obszarze Równiny Gorzowskiej. Natomiast w trakcie archeologicznych prac ratowniczych przeprowadzanych w ramach tego samego projektu, co badania na stanowisku w Santocku, pozyskano zespoły, które łączy się również z kulturą świderską (Wąs, Pyżewicz 2010). Kolejne najbliższe

Kategorie wytworów		N	%
Rdzenie jednopiętowe		74	0,75
Rdzenie dwupiętowe		6	0,07
Rdzenie o zmienionej orientacji		19	0,22
Rdzenie amorficzne		4	0,05
Łuszcznie		4	0,05
Rdzenie na okruchach		4	0,05
Fragmenty rdzeni		28	0,32
Wióry/Fragmenty wiórów		1552	17,62
Wióro-odłupki		136	1,54
Odłupki		2973	33,76
Łuszczki		1	0,01
Zatępce/Podtępce		41	0,47
Odnawiaki		11	0,12
Dwupiętniki		9	0,10
Podstawiaki		1	0,01
Narzędzia	Zbrojniki tylcowe	36	0,41
	Zbrojniki półtylcowe	10	0,11
	Zbrojniki trójkątne	34	0,39
	Trapezy	52	0,59
	Półksiężyce	1	0,01
	Nieokreślone fragmenty zbrojników	17	0,19
	Drapacze	14	0,16
	Rylce	9	0,10
	Tylczaki	2	0,02
	Półtylczaki	16	0,18
	Wiertniki	2	0,02
	Przekłuwacze	5	0,06
	Skrobacze	25	0,28
	Wiórowce	4	0,05
	Wióry retuszowane	20	0,23
	Ciosaki	1	0,01
	Piki	5	0,06
	Narzędzia rdzeniowe atypowe	2	0,02
	Narzędzia wnątkowe	1	0,01
	Zgrzebła	1	0,01
Narzędzia kombinowane	1	0,01	
Nieokreślone fragmenty narzędzi	10	0,11	
Odpadki z produkcji narzędzi	Rylczaki	4	0,05
	Rylcowce	15	0,17
Okruchy		1107	12,57
Łuski		2063	23,43
Potencjalne bryłki surowca		454	5,16
Nieokreślone		32	0,36
RAZEM		8806	100

Ryc. 4. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zbiorcza struktura liczbowa i jakościowa inwentarza krzemienego (wg Pyżewicz *et al.* 2010, 107, tab. I)

Fig. 4. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Total quantitative and qualitative structure of the flint inventory (according to Pyżewicz *et al.* 2010, 107, chart I)

Ryc. 5. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zbiorcza planigrafia zabytków krzemiennych (opr. K. Pyżewicz – wg Pyżewicz et al. 2010, 121, ryc.4)

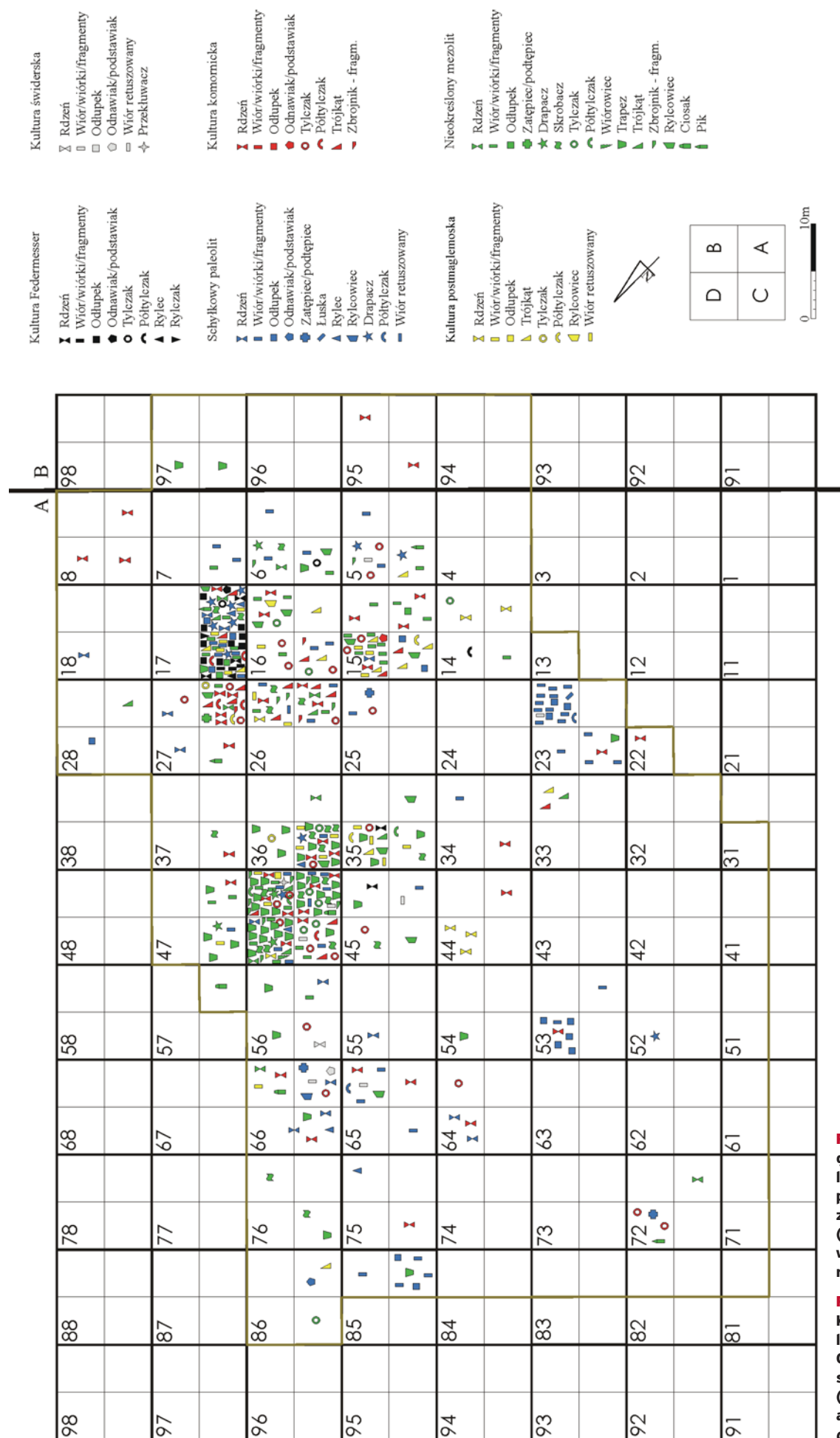
Fig. 5. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Group planigraphy of flint relics (author: K. Pyżewicz – according to Pyżewicz et al. 2010, 121, Fig.4)

inwentarze z liściakami znane są m.in. ze stanowisk Jaglisko, gm. Bierzwnik (Bagniewski 1994), Gościm, gm. Drezdenko, Trzebiecz Młyn, gm. Drezdenko (Bagniewski 2002), Lubiatów, gm. Drezdenko, Goszczanowiec, gm. Drezdenko (Kobusiewicz 1999), Radgoszcz, gm. Międzychód (Płonka 2007) i Ośno Lubuskie, gm. loco (Kabaciński, Sobkowiak-Tabaka 2010a). Większe koncentracje śladów łączonych z ugrupowaniami z liściakami można zanotować, podobnie jak w przypadku starszych zespołów z tyczakami, w dalszych okolicach – wokół Szczecina (Galiński 1983) oraz w środkowym międzyrzeczu Odry i Obry (Kobusiewicz 1999).

Na stanowisku Santocko 54 najliczniej odnotowano artefakty krzemienne związane z okresem mezolitu. Analiza typologiczna poszczególnych form zbrojników wskazuje, że zarejestrowane pozostałości związane są zarówno z tradycją Duvesee oraz Maglemose, czyli ugrupowaniami komornickimi oraz postmaglemoskimi na terenie Polski wg S. K. Kozłowski (por. m.in. Kozłowski, Kozłowski 1977; Kozłowski 1989;

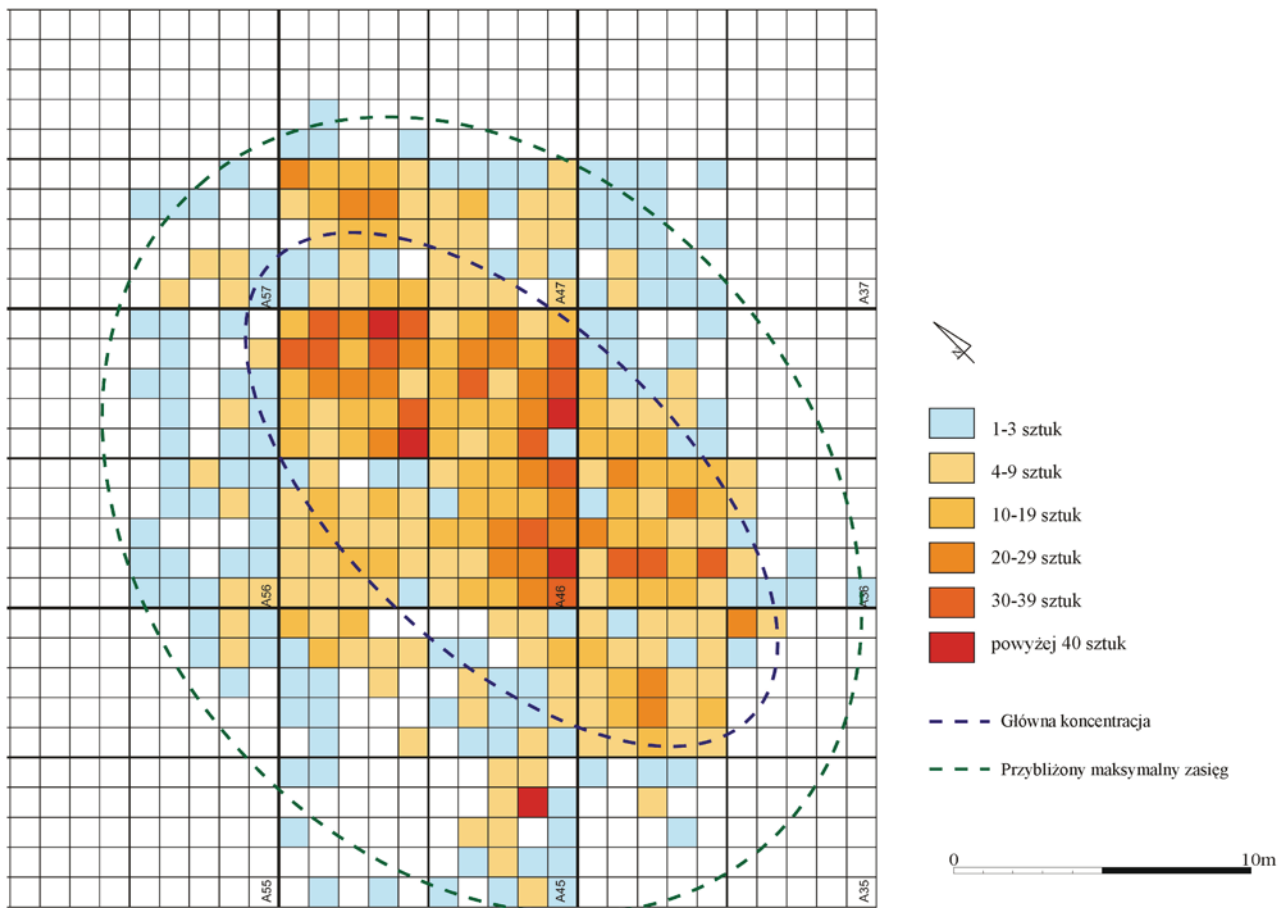
2009, 354-363; Galiński 2002). Chronologię stanowisk komornickich na obszarze Niżu Polskiego łączy się głównie z okresem preborealnym i borealnym, ale też z późniejszym – atlantyckim (m.in. Galiński 2002, 175-181). Natomiast inwentarze związane z ugrupowaniami postmaglemoskimi na terenie Polski północno-zachodniej datuje się na okres atlantycki, z wyjątkiem Pomorza, gdzie poszczególne stanowiska wiążą się z wcześniejszym okresem borealnym (m.in. Galiński 2002, 240-246).

Najliczniej reprezentowany jest zespół, w którym odnotowano przede wszystkim zbrojniki – tyczaki Stawinoga i półtyczaki Komornica, odznaczające się stromym retuszem kształtującym mniej więcej prosty tylec lub półtylec, tyczaki lancetowate oraz trójkąty nierównoboczne (Ryc. 11:3-15, 18, 20). Mikrolity te powszechnie występują w innych inwentarzach, łączonych z ugrupowaniami mezolitycznymi związanymi z tradycją Duvesee (por. m.in. Kozłowski, Kozłowski 1977, 218-220). Półsurowiec przeznaczony do ich produkcji odznaczał się małą regularnością i dużą zmiennością w morfologii (Ryc. 12:3-8). Produkty debitażu tego typu oraz zazwyczaj jednopiętowe rdzenie (rzadziej o zmienionej orientacji bądź dwupiętowe) (Ryc. 13:2, 4, 6), z których pozyskiwano analogiczne wióry, licznie reprezentowane w inwentarzu z Santocka. Zapewne eksploatacja ich odbywała się przy zastosowaniu techniki

Ryc. 6. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zbiorca planigrafia wydzielonych zabytków krzemiennych (opr. P. Rozbiegalski – wg Pyżewicz *et al.* 2010, ryc. 6)

Fig. 6. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Group planigraphy of separated flint artifacts (author P. Rozbiegalski – according to Pyżewicz *et al.* 2010, Fig. 6)

Ryc. 7. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Planigrafia skupiska zabytków krzemiennych z obiektu 38 (opr. M. Rejchert – wg Pyżewicz *et al.* 2010, 122, ryc. 5)

Fig. 7. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Planigraphy of the cluster of flint artifacts from feature 38 (author M. Rejchert – according to Pyżewicz *et al.* 2010, 122, Fig. 5)

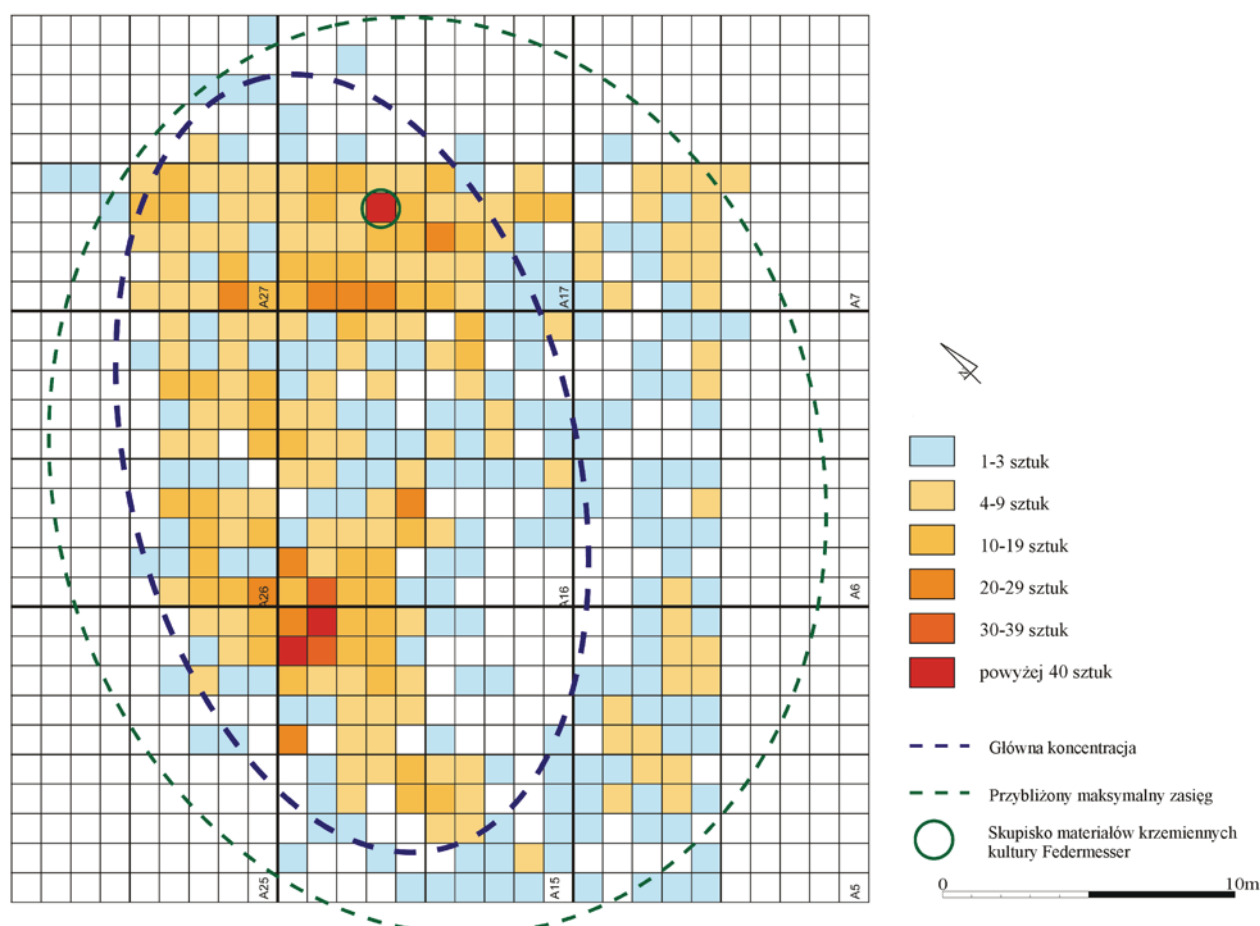
uderzenia bezpośredniego tłukiem mineralnym (m.in. Inizan *et al.* 1992, 61; Pelegrin 2000). Świadczą o tym dystynktywne cechy rejestrowane na rdzeniach, takie jak ostry kąt rdzeniowania, nieregularny przebieg grani międzynegatywowych, amorficzność bryły oraz nikła zaprawa, ograniczająca się jedynie do ukształtowania pięty za pomocą odbicia jednego lub kilku odłupków. Wydzielone niewielkie formy wiórowe, które pozyskane zostały być może z analogicznych rdzeni, odznaczają się nieregularnym przebiegiem grani międzynegatywowych, niewielkimi piętami (punktowymi bądź płaskimi), sęczkami mniej lub bardziej wysklepionymi.

Wykorzystywanie tego typu technologii na obszarze zachodniego Niziu Polski najbardziej rozpowszechnione było wśród ugrupowań komornickich, m.in. na stanowiskach: Żuławka 13, gm. Wyrzysk, Pięczkowo 3, gm. Krzykosy, Borowo 2, gm. Krzykosy, Młodzikowo 1, gm. Krzykosy (Dmochowski 2002; 2005), Rosko 4, gm. Wieleń (Jankowska, Pyżewicz 2005). Jednak biorąc pod uwagę złożoność inwentarza z Santocka należy

stwierdzić, że wnioskowanie o przynależności chronologiczno-kulturowej wszystkich prezentowanych niewielkich form wiórowych pozyskanych przy pomocy techniki uderzenia bezpośredniego tłukiem mineralnym, byłoby pewną nadinterpretacją, gdyż ten sposób obróbki identyfikowalny jest w również w innych, różnoczasowych jednostkach kulturowych.

Mniej liczny zespół mikrolitycznych zbrojników, złożony przede wszystkim ze smukłych, drobnych trójkątów pieńkowskich oraz pojedynczych form innych zbrojników, jak trójkąty z retuszem trzeciego boku czy zbrojnik typu Nowy Młyn (Ryc. 11:16, 17, 19, 21-26), wiąże się z ugrupowaniami postmaglemoskimi występującymi na terenie Niziu Polskiego w okresie późnego mezolitu (por. m.in Kozłowski, Kozłowski 1977, 226-229). Regularny przebieg grani międzynegatywowych oraz boków, a także cienkość oraz smukłość wyróżnionych mikrolitów świadczy o zastosowaniu techniki naciskowej przy kształtowaniu ich półsurowca. W analogiczny sposób formowano również pojedyncze okazy odnotowane w inwentarzu z Santocka – formy rdzeniowe (Ryc. 13:1, 3, 5) oraz wiórowe (Ryc. 12:9-16), odznaczające się wybitną standaryzacją. Smukłe rdzenie, które eksploatowane były zazwyczaj z jednej, płaskiej pięty, mają regularne i niekiedy niemal dookolne odłupnie, zwężające się w części dolnej, a obserwowalne ich

Ryc. 8. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Planigrafia skupiska zabytków krzemiennych z obiektu 40 (opr. M. Rejchert – wg Pyżewicz *et al.* 2010, 123, ryc.7)

Fig. 8. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Planigraphy of the cluster of flint artifacts from feature 40 (author M. Rejchert – according to Pyżewicz *et al.* 2010, 123, Fig.7)

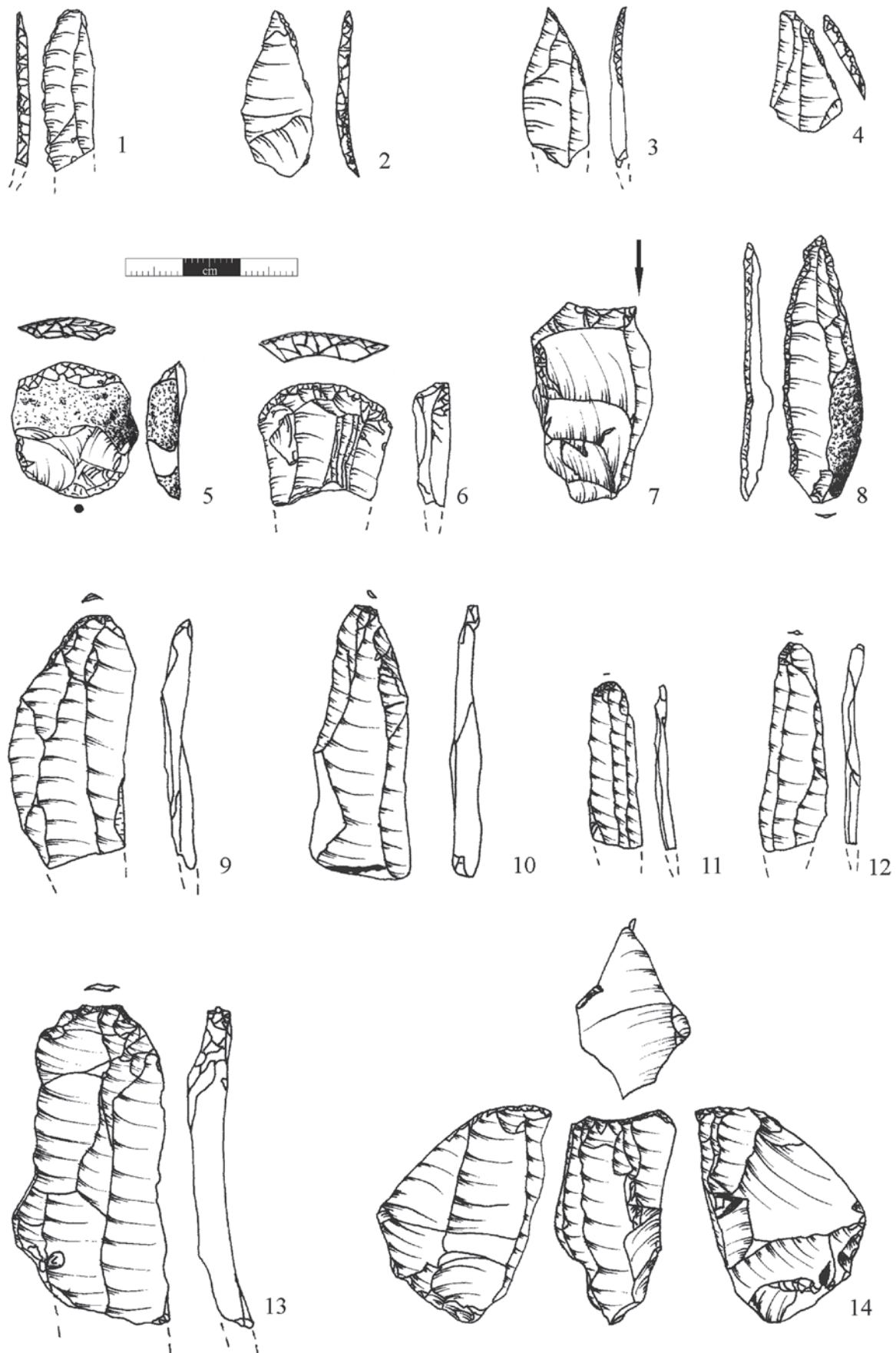
kąt rdzeniowania oscyluje wokół prostego. Natomiast drobne wiórki o regularnym przebiegu grani międzykątowych oraz boków odznaczają się płaskimi piętakami (najszersze są w części środkowej, natomiast ostro zwężają się w partiach bocznych), silnie, punktowo wysklepionymi sęczkami, widoczną delikatną wargą (por. m.in. Inizan *et al.* 1992, 62-65; Callahan 1985; Sørensen 2006). Tego typu sposób obróbki poświadczony jest w innych zespołach związanych z ugrupowaniami postmaglemoskimi, pozyskanych ze stanowisk z północno-zachodniej Polski, m.in. Żuławki 13, Pięczkowa 3, Borowa 2, Młodzikowa 1 (Dmochowski 2002; 2005) i Dąbrowy Biskupiej, gm. *loco* (Domańska, Wąs 2007, 146).

Ze wspomnianymi ugrupowaniami wczesno- i późnomezolitycznymi wiązać należy również grupę narzędzi makrolitycznych. Są to przede wszystkim piki, ciosaki, drapacze oraz najliczniej reprezentowane skrobacze (Ryc. 12:1, 2). Problematyczna w określeniu afiliacji

kulturowej jest grupa trapezów (Ryc. 14). Tego typu artefakty odnotowuje się zarówno w zespołach komornickich, jak i maglemoskich, a także wśród niektórych neolitycznych ugrupowań. Zważywszy, że liczna grupa trapezów pozyskana została w kontekście rozległych skupisk materiałów mezolitycznych, należałoby uznać, że większość z tych form wiązać należy z tym okresem.

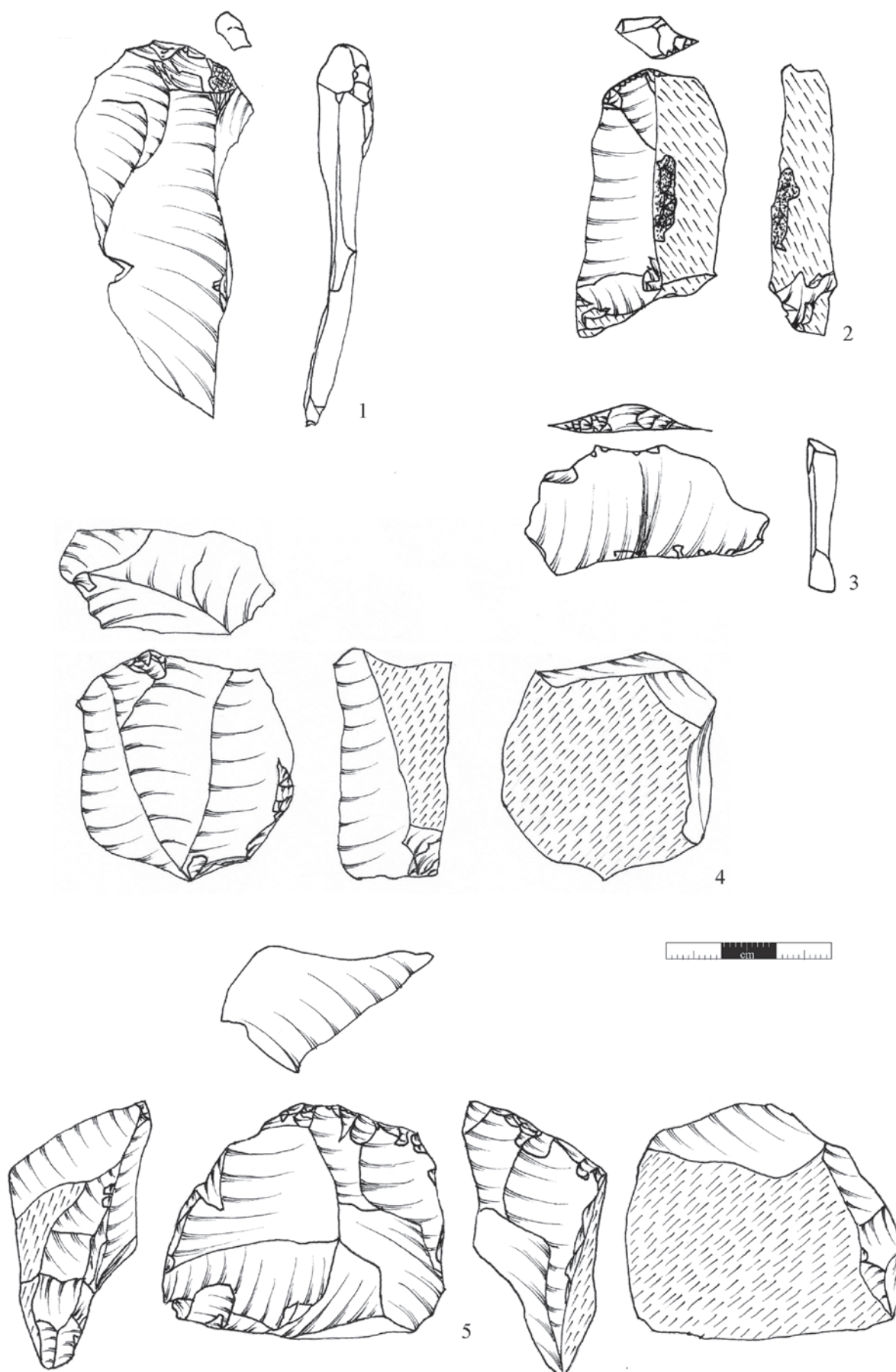
Zaprezentowany zespół zabytków stanowi nowy punkt na mapie osadnictwa mezolitycznego zachodniej części Niżu Polskiego, skoncentrowanego wzdłuż cieków wodnych. Mimo że inwentarze wczesnoolceńskie licznie notowane są na obszarze wspomnianego terenu, to dotychczasowe badania nie obejmowały swoim zasięgiem części Równiny Gorzowskiej, na której zlokalizowane jest stanowisko Santocko 54. Najbliższe zespoły łączone z okresem mezolitu znane są m.in. z Przynotecka, gm. Stare Kurowo, Dębna Lubuskiego, gm. *loco* i Ośna Lubuskiego, gm. *loco* (Galiński 1992; Bobrowski 2003; Kabaciński, Sobkowiak-Tabaka 2010b).

Z kolejną fazą osadnictwa odzwierciedloną w materiałach krzemiennych, czyli z okresem neolitu, oprócz – być może – niektórych z trapezów, wiązać należy, na podstawie cech morfologicznych, inne formy narzędziowe (półtylczaki, wiórowce, przekłuwacz, drapacz, narzędzie wnątkowe) oraz pojedyncze rdzenie

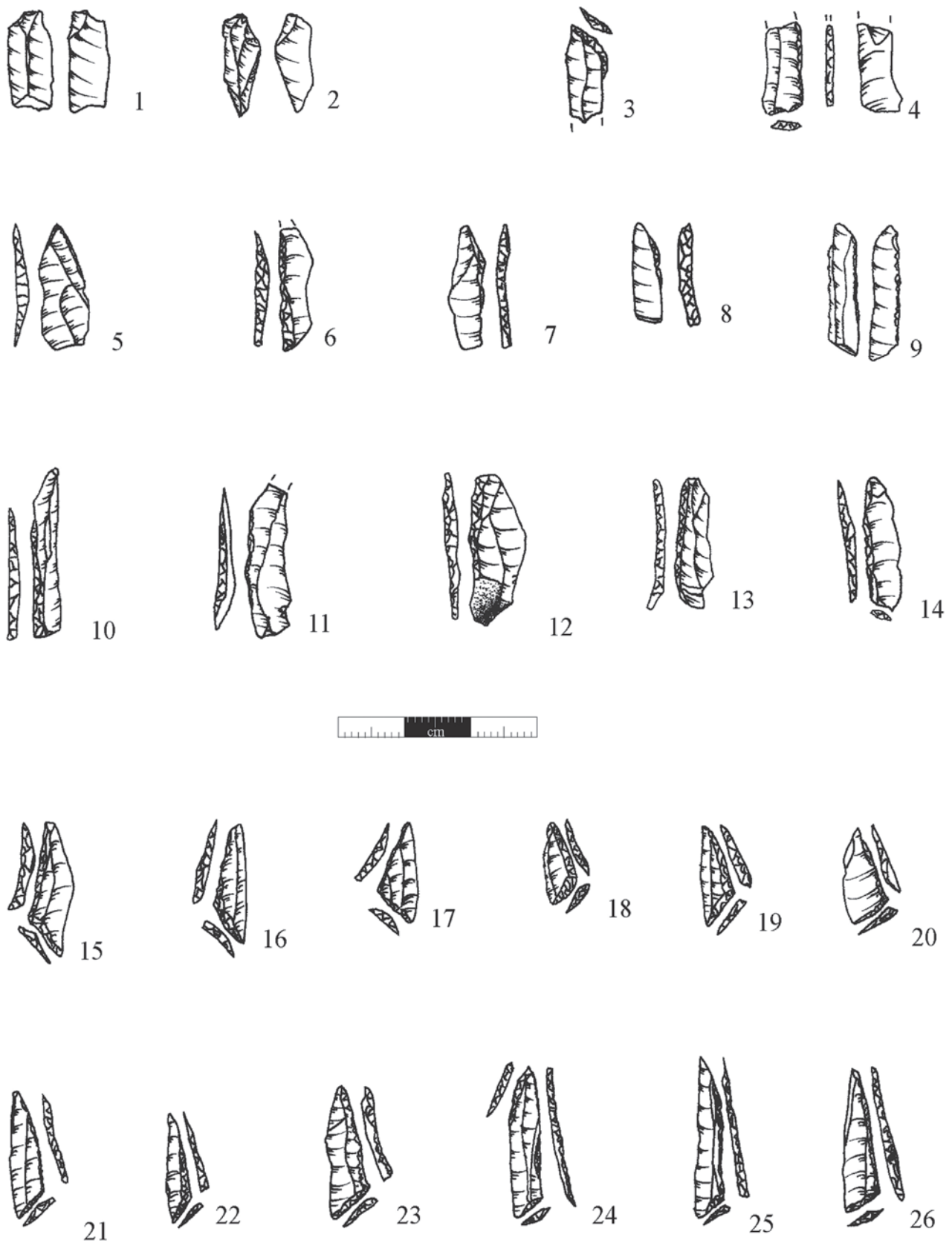
Ryc. 9. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zabytki schyłkowopaleolityczne: (1, 2) tylczaki; (3, 4) półtylczaki; (5, 6) drapacze; (7) rylec; (8) przekłuwacz; (9-13) wióry; (14) rdzeń (rys. P. Rozbiegalski - wg Pyżewicz *et al.* 2010, 128, tabl. II)

Fig. 9. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Artifacts from the Late Palaeolithic period: (1, 2) backed blades; (3, 4) truncations; (5, 6) end-scrapers; (7) burin; (8) perforator; (9-13) blades; (14) core (fig. P. Rozbiegalski - according to Pyżewicz *et al.* 2010, 128, chart II)

Ryc. 10. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zabytki schyłkowopaleolityczne: (1, 2) wióry; (3) odłupek; (4, 5) rdzenie (rys. P. Rozbiegalski – wg Pyżewicz *et al.* 2010, 127, tabl. I)

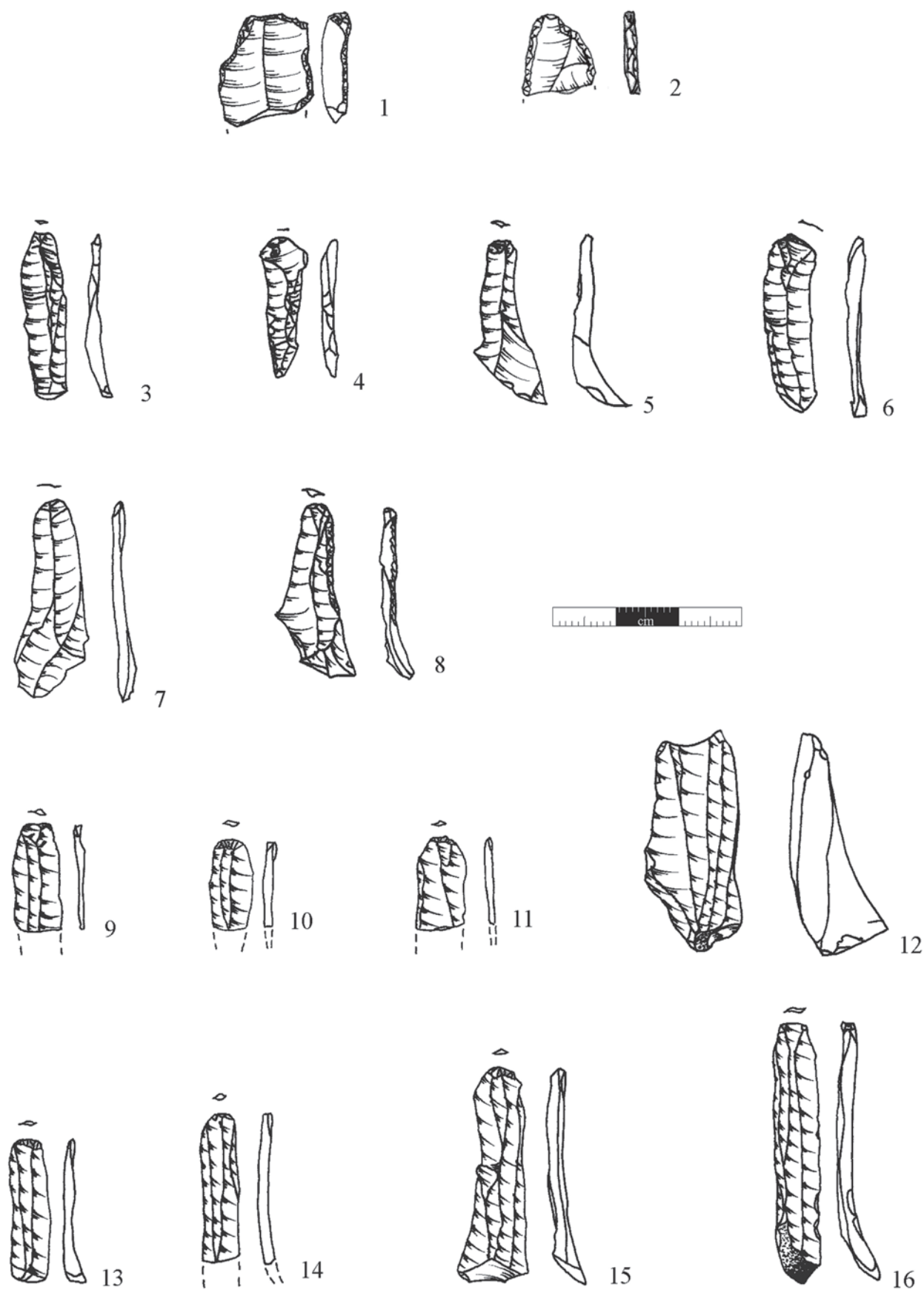
Fig. 10. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Artifacts from the Late Palaeolithic period: (1, 2) blades; (3) flake; (4, 5) cores (fig. P. Rozbiegalski – according to Pyżewicz *et al.* 2010, 127, chart I)

Ryc. 11. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zabytki mezolityczne: (1, 2) rylcowce; (3-26) zbrojniki (rys. P. Rozbiegalski – wg Pyżewicz *et al.* 2010, 130, tabl. IV)

Fig. 11. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Mesolithic artifacts: (1, 2) microburins; (3-26) microliths (fig. P. Rozbiegalski – according to Pyżewicz *et al.* 2010, 130, chart IV)

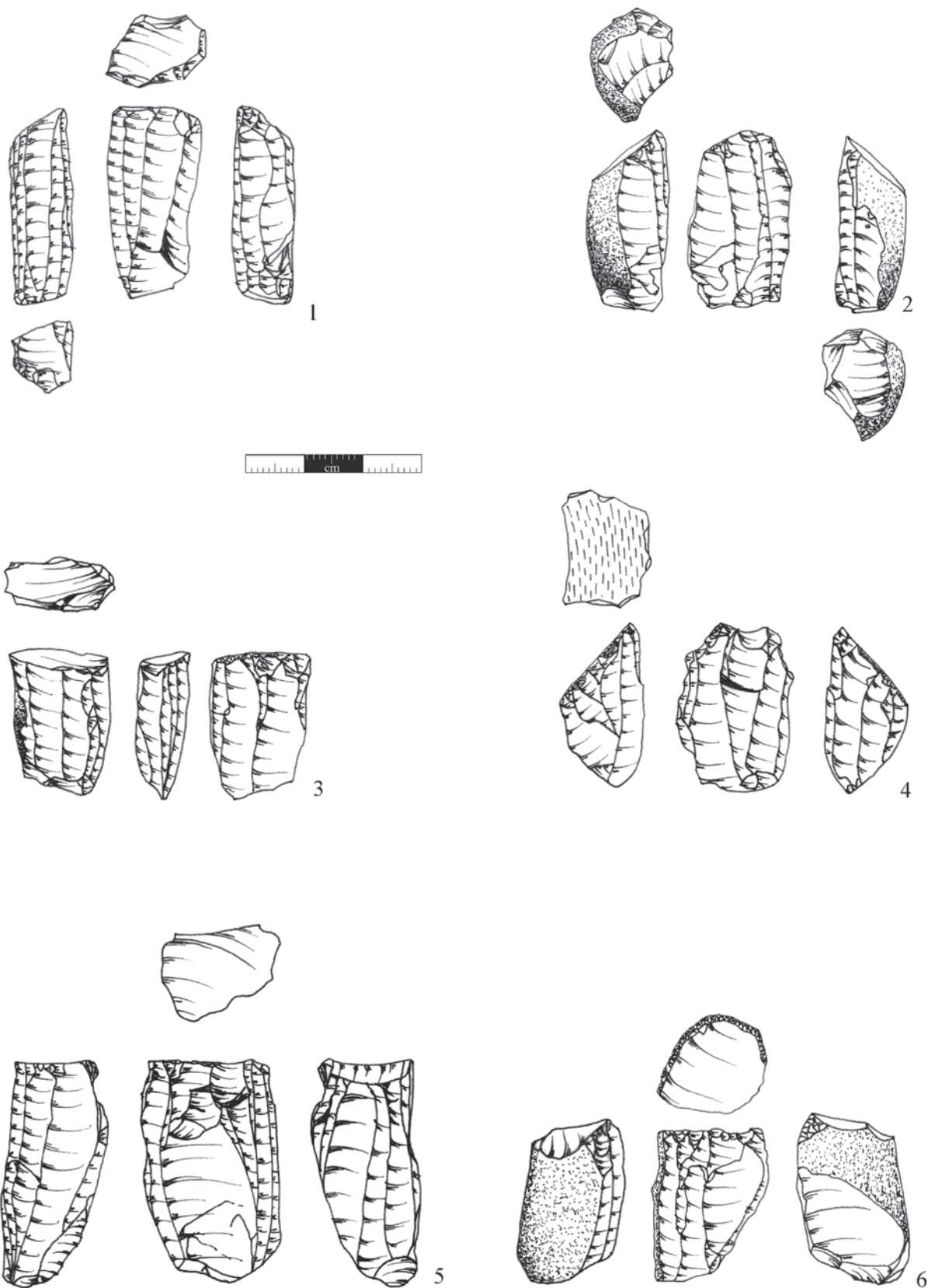

Ryc. 12. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zabytki mezolityczne: (1, 2) skrobacze; (3-16) wióry (rys. P. Rozbiegalski – wg Pyżewicz *et al.* 2010, 132, tabl. VI)

Fig. 12. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Mesolithic artifacts: (1, 2) scrapers; (3-16) blades (fig. P. Rozbiegalski – according to Pyżewicz *et al.* 2010, 132, chart VI)

Ryc. 13. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zabytki mezolityczne: (1-6) rdzenie (rys. P. Rozbiegalski – wg Pyżewicz *et al.* 2010, 133, tabl. VII)

Fig. 13. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Mesolithic artifacts: (1-6) cores (fig. P. Rozbiegalski – according to Pyżewicz *et al.* 2010, 133, chart VII)

Ryc. 14. Santocko, stan. 54, gm. Kłodawa, woj. lubuskie. Zabytki mezolityczne: (1-4) trapezy (rys. P. Rozbiegalski – wg Pyżewicz *et al.* 2010, 131, tabl. V)

Fig. 14. Santocko, site 54, Kłodawa commune, lubuskie voivodeship. Mesolithic arifacts: (1-4) trapezoid microliths (fig. P. Rozbiegalski – according to Pyżewicz *et al.* 2010, 131, chart V)

i produkty debitażu (za przyjęciem takiej chronologii przemawiają również pojedyncze, neolityczne fragmenty ceramiki pozyskane ze stanowiska). Wśród okazów intencjonalnie retuszowanych znalazły się półtylczaki, wiórowce, wiertnik, narzędzie wnątkowe oraz drapacz. Jednopiętowe rdzenie mają prosty kąt rdzeniowania, przy czym krawędź pięciska nosi ślady facetowania dwukątowego, co powodowało, iż pozyskane z nich wióry mogły cechować się kątem zbliżonym do ostrego. Artefakty te odznaczają się regularnym przebiegiem negatywów wiórow. Wyróżnione formy wiórowe cechują się standaryzacją i regularnością, ich piętki są płaskie lub facetowane, a sęczki mniej lub bardziej wysklepione. W przekroju okazy te są bardziej masywne i większe niż wióry wiązane z techniką naciskową. Opisane cechy, zaobserwowane na rdzeniach i produktach debitażu, sugerują, iż wyróżnione artefakty najpewniej eksploatowane, czy też produkowane były przy zastosowaniu techniki uderzenia pośredniego (por. m.in. Inizan *et al.* 1992, 61; Pelegrin 2006).

Ostatnia grupa zabytków krzemiennych może być łączona zarówno z okresem neolitu, jak i z epoką brązu. Reprezentują ją pojedyncze produkty, powiązane z techniką łuszczeniową. Być może w grupie tej znajdować się powinna część mniej charakterystycznych skrobaczy wykonanych na odłupkach i okruchach.

Podsumowując, można uznać, że zaprezentowany zespół materiałów zabytkowych pozyskanych podczas trwania prac wykopaliskowych, pozwala określić rozpiętość chronologiczną pozostałości osadniczych na stanowisku od schyłkowego paleolitu aż po epokę brązu. Na podstawie przedstawionych danych można wyróżnić kilka grup, związanych z poszczególnymi fazami zasiedlenia stanowiska:

1. Schyłkowopaleolityczną, którą dodatkowo można podzielić na dwa podokresy:
  - związany z ugrupowaniami z tylczakami;
  - o cechach zbliżonych do technokompleksu z liściami.
2. Mezolityczną, najliczniej reprezentowaną na stanowisku, związaną z ugrupowaniami:
  - komornickimi
  - postmaglemoskimi.
3. Prawdopodobną neolityczną, poświadczoną znaleziskami, których część można łączyć także z późnym mezolitem.
4. Najpóźniejszą – łączoną głównie z cmentarzyskiem kultury łużyckiej, które funkcjonowało w młodszych okresach epoki brązu.

Bibliografia

- Bagniewski Z. 1994. O paleolicie schyłkowym Pomorza w świetle badań na Pojezierzu Dobiegniewskim. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 35, 443-470.
- Bagniewski Z. 1997. Nowe stanowisko kultury Federmesser na Pomorzu. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 39, 391-392.
- Bagniewski Z. 2002. Nowe ślady osadnictwa schyłkowopaleolitycznego w Kotlinie Gorzowskiej. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 44, 87-96.
- Bobrowski P. 2003. Inwentarze krzemienne z nowych badań powierzchniowych w Kotlinie Gorzowskiej oraz Pojezierzu Wielkopolskim. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 6, 254-276.
- Callahan E. 1985. Experiments with Danish Mesolithic Microblade Technology. *Journal of Danish Archaeology* 4, 23-39.
- Czarnecki M. 1970. Z problematyki badań nad późnoplejstoceńskimi i wczesnoholoceniowymi przemysłami Pomorza Zachodniego. *Materiały Zachodniopomorskie* 16, 31-71.
- Dmochowski P. 2002. *Metody wiórowe w mezolocie północno-wschodniej Wielkopolski. Studium technologiczno-eksperymentalne na przykładzie wybranych kolekcji krzemiennych.* (nie publikowana praca w archiwum IP UAM w Poznaniu). Poznań.
- Dmochowski P. 2003. A Late Upper Paleolithic Flint Workshop from Rogalinek near Poznań, West Poland. W: N. Moloney, M. J. Shott (red.), *Lithic Analysis at The Millennium*. London, 45-54.
- Dmochowski P. 2005. Dotychczasowe wyniki badań wykopaliskowych wielofazowego obozowiska z epoki kamienia w Żuławce, stan. 13, woj. wielkopolskie. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 7, 127-151.

- Domańska L., Wąs M. 2007. Dąbrowa Biskupia, site 71. New data for evidence of the Mesolithic specialized camps. W: M. Masojć, T. Płonka, B. Ginter, S. K. Kozłowski (red.), *Contributions of the Central European Stone Age*. Wrocław, 141-152.
- Dziewanowski M. 2006. Flint assemblage Dręstwo 37. A preliminary analysis of predetermined Swiderian debitage. W: A. Wiśniewski, T. Płonka, J. M. Burdukiewicz (red.), *The Stone: Technique and Technology*. Wrocław, 149-166.
- Galiński T. 1992. *Mezolit Pomorza*. Szczecin.
- Galiński T. 2002. *Spoločności mezolityczne. Osadnictwo, gospodarka, kultura ludów łowieckich w VIII – IV tysiącleciu p.n.e. na terenie Europy*. Szczecin.
- Hidebrandt-Radke I. 2010. Położenie fizyczno-geograficzne oraz uwarunkowania geomorfologiczne stanowisk archeologicznych Santocko 54, Jastrzębiec 2 i Jastrzębiec 4. W: M. Wąs, K. Pyżewicz, *Studia i materiały nad najdawniejszymi dziejami Równiny Gorzowskiej. Starsza i środkowa epoka kamienia* (= *Poznańskie Studia Archeologiczne* 1). Poznań, 11-20.
- Inizan M.L., Roche H., Tixier J. 1992. *Technology of Knapped Stone*. Meudon.
- Jankowska D., Pyżewicz K. 2006. Materiały krzemienne ze stanowiska 4 w Rosku, gm. Wielen. W: H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośredniowiecznych szlaków handlowych*. Poznań, 53-69.
- Kabaciński J., Sobkowiak-Tabaka I. 2010a. Osadnictwo późnopaleolityczne. W: J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka, *Materiały do wczesnych pradziejów Zachodniej Wielkopolski. Osadnictwo późnopaleolityczne i mezolityczne na stanowisku 7 w Ośnie Lubuskim* (= *Ratownicze badania archeologiczne Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Oddział w Poznaniu II*). Poznań, 17-60.
- Kabaciński J., Sobkowiak-Tabaka I. 2010b. Osadnictwo mezolityczne. W: J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka, *Materiały do wczesnych pradziejów Zachodniej Wielkopolski. Osadnictwo późnopaleolityczne i mezolityczne na stanowisku 7 w Ośnie Lubuskim* (= *Ratownicze badania archeologiczne Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Oddział w Poznaniu II*). Poznań, 63-74.
- Kobusiewicz M. 1999. *Ludy łowiecko-zbierackie północno-zachodniej Polski*. Poznań.
- Kondracki J. 2009. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa.
- Kozłowski S. K. 1987. Remarks on the Origins of the Polish Curved Backed Point Assemblages. W: J. M. Burdukiewicz, M. Kobusiewicz (red.), *Late Glacial in Central Europe: Culture and Environment*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 241-253.
- Kozłowski S. K. 1989. *Mesolithic In Poland. A New Approach*. Warszawa.
- Kozłowski S. K. 2009. *Thinking Mesolithic*. Oxford.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S.K. 1977. *Epoka kamienia na ziemiach polskich*. Warszawa.
- Migal W. 2007. On preferential points of the Final Paleolithic in the Central European Lowland. W: Kobusiewicz M., Kabaciński J. (red.), *Studies in the final paleolithic settlement of the great European Plain*. Poznań, 185-200.
- Pelegrin J. 2000. Les techniques de débitage laminaire au Tardiglaciaire: critères de diagnose et quelques réflexions. *Mémoires du Musée de Préhistoire d'Ile de France* 7, 73-86.
- Pelegrin J. 2006. Long blade technology in Old World: An experimental approach and some archeological results. W: J. Apel, K. Knutsson (red.), *Skilled Production and Social Reproduction*. Uppsala, 37-68.
- Płonka T. 2007. Late Paleolithic settlement in western reaches of the Gorzów Dale. W: M. Kobusiewicz, J. Kabaciński (red.), *Studies in the final paleolithic settlement of the great European Plain*. Poznań, 99-109.
- Pyżewicz K., Rejchert M., Rozbiegalski M. 2010. Santocko 54, gm. Kłodawa. W: M. Wąs, K. Pyżewicz, *Studia i materiały nad najdawniejszymi dziejami Równiny Gorzowskiej. Starsza i środkowa epoka kamienia* (= *Poznańskie Studia Archeologiczne* 1). Poznań, 105-135.
- Pyżewicz K., Rozbiegalski P., Skorupka T., Dmochowski P. 2008. Dwa nowe odosobnione znaleziska tyłczaków schyłkowopaleolitycznych z Wielkopolski i Kujaw. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 9, 13-24.
- Schild R., Pazdur M. F., Vogel J.C. 1999. Radiochronology of tanged point technocomplex in Poland. W: S. K. Kozłowski, J. Gurba, L. L. Zaliznyak (red.), *Tanged points cultures in Europe*. Lublin, 13-15.
- Sobkowiak-Tabaka I. 2011. *Spoločności późnego paleolitu w dorzeczu Odry*. Poznań.
- Sørensen M. 2006. Rethinking the lithic blade definition: towards a dynamic understanding. W: J. Apel, K. Knutsson (red.), *Skilled Production and Social Reproduction. Aspects of Traditional Stone-Tool Technologies, Proceedings of Symposium in Uppsala, August 20-24, 2003*. Uppsala, 277-296.
- Valentin B. 2000. L'usage des percuteurs en pierre tendre pour le débitage des lames. *Actes de la Table Ronde de Chambéry* 18, 253-260.
- Vollbrecht J. 2005. *Spätpaläolithische Besiedlungsspuren aus Reichwalde*. Dresden.
- Wąs M., Pyżewicz K. 2010. *Studia i materiały nad najdawniejszymi dziejami Równiny Gorzowskiej. Starsza i środkowa epoka kamienia* (= *Poznańskie Studia Archeologiczne* 1). Poznań.

Summary

Katarzyna Pyżewicz

Results of archaeological excavations at site 54 in Santocko, Kłodawa commune – settlement from the Stone Age

The site was discovered in 1987, and later verified during survey-surface investigations in 2006. It is located on a gentle rise, next to which, to the west, there used to be a small watercourse in the past, while the area and the immediate vicinity was covered with a patch of fertile soil.

The present article recapitulates the results of rescue archaeological excavations conducted at the site 54 in Santocko (AZP 43-10/23), Kłodawa commune, lubuskie voivodeship, located on the Gorzów Plain and forming part of the macro-region of the South Polish Lakeland.

The excavations were carried out by the Institute of Prehistory of the Adam Mickiewicz University in Poznań between June 2007 and February 2008. They resulted from the planned construction of the S-3 motorway, and were conducted according to the universally applied methodology at sites related to the Stone Age, which provided the possibility to acquire precise data relevant for the interpretation of the sources.

As a result of the conducted excavations on the area of 51.33 ares, traces of human group activity were recorded from the Late Palaeolithic to the Bronze Age. The most numerous among the relics are flint artefacts acquired exclusively from the local variations of erratic Baltic flint. The total number of

found relics amounted to 8806, which were acquired mainly from two vast flint concentrations destroyed as a result of post-deposit factors. Items made of siliceous rocks, whose chronology is connected with the individual periods of the Stone Age, were recorded also in 37 archaeological features.

The results of detailed analyses of flint, ceramic and bone materials provided the possibility to distinguish several groups related to individual phases of settlement of the site. The oldest episode is connected with the period of the Late Palaeolithic, with groups including backed blades and with relics of a techno-complex with tanged points. The most abundantly represented stage is the next, Mesolithic settlement phase, represented primarily by two vast clusters of flint artefacts and relics of hearths as well as features of a different character. The distinctive characteristic of the items hint at the early Mesolithic settlement episode related to the Duvensee groups, as well as the late stage of that period, connected with the Maglemosian communities. Scarce relics can confirm the trace related to the Neolithic.

The site also recorded relics of a burial ground of the Lusatian culture from the younger periods of the Bronze Age, connected with which are 6 crematory tombs as well as a cluster of ceramics. The fill of those features revealed 98 fragments of ceramic vessels, 691 human bones and 5 animal bones. The chronology of the remaining 21 features, discovered at the site 54 in Santocko was not determined given the lack of material.

■